

ความเห็นต่อบทความเรื่อง ศรัทธาในทัศนะของพุทธศาสนา พระไพศาล วิสาโล

ศรัทธาเป็นสิ่งจำเป็นต่อการบรรลุธรรมหรือไม่? เป็นคำถามที่นภเดช กาญจนะยกมาเป็นประเด็นสำคัญของบทความเรื่อง “ศรัทธาในทัศนะของพุทธศาสนา” เพื่อที่จะนำไปสู่คำตอบในเรื่องนี้ ผู้เขียนได้แยกแนวความคิดเกี่ยวกับศรัทธาออกเป็น 2 ฝ่าย ฝ่ายแรกคือทัศนะที่ว่าศรัทธาไม่ใช่สิ่งจำเป็นสำหรับการบรรลุธรรม ส่วนฝ่ายที่สองเห็นตรงกันข้าม งานเขียนของพระเทพเวที (ปัจจุบันได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นที่พระธรรมปิฎก) จัดอยู่ในฝ่ายแรกตามความเห็นของนภเดช

การแบ่งแยกเช่นนี้ก่อให้เกิดปัญหาขึ้นมาทันทีเนื่องจากความกำกวมของคำว่า “จำเป็น” คำ ๆ นี้แม้จะดูพื้น ๆ แต่ถ้านิยามไม่ตรงกันแล้ว ก็อาจกลายเป็นปัญหาขึ้นมาได้ในทางพุทธศาสนา สิ่งจำเป็นสำหรับชีวิตที่เรียกว่า “ปัจจัยสี่” นั้นได้แก่

อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค กระนั้นก็ตามนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า อากาศ และน้ำไม่ใช่สิ่งสำคัญคนเป็นอันมาก (เช่นนักวิทยาศาสตร์) กลับเห็นว่าสองสิ่งนั้นเป็นสิ่งจำเป็นต่อชีวิตยิ่งกว่าอะไรอื่น เรื่องนี้คงไม่มีใครเถียง แต่การที่โบราณแจกแจงปัจจัยสี่ไม่เหมือนกับฝ่ายหลังก็เพราะนิยามคำว่า “สิ่งจำเป็น” ต่างกัน

นภเดชมิได้ระบุแน่ชัดว่า ก. จะต้องเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับ ข. แค่ไหนถึงจะเรียกว่า ก. เป็นสิ่งจำเป็นต่อ ข. แต่ดูเหมือนว่าในทัศนะของนภเดช หาก ก. เป็นปัจจัยนำไปสู่ ข. ก็ถือได้ว่า ก. เป็นสิ่งจำเป็นต่อ ข. ดังเห็นได้จากข้อความต่อไปนี้ “จากพระสูตรต่าง ๆ เราจะเห็นได้ว่าบุคคลเหล่านั้นล้วนมีศรัทธาปสาทะมาก่อนที่จะมีศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาจากนั้นบรรลุธรรมด้วยปัญญา

เห็นแจ้งในสังขารม ดังนั้นเราพูดได้ใหม่ว่า ศรัทธา มีความจำเป็น แต่ไม่เป็นเงื่อนไขที่เพียงพอต่อการบรรลุธรรม”

หากนิยาม “ความจำเป็น” ในแง่นี้ งานเขียนของพระธรรมปิฎกก็น่าจะจัดอยู่ในฝ่ายที่สอง คือฝ่ายที่เห็นว่าศรัทธาเป็นสิ่งจำเป็นต่อการบรรลุธรรม เพราะนภาเดชะก็ยอมรับว่า “ท่านได้กล่าวถึงศรัทธา โดยสรุปหลักสำคัญได้ว่า...ศรัทธาเป็นขั้นต้นของกระบวนการพัฒนาปัญญา” ในเมื่อการพัฒนาปัญญา เป็นสิ่งสำคัญต่อการบรรลุธรรม และในเมื่อศรัทธาเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาปัญญาศรัทธาก็ย่อมเป็นปัจจัยต่อการบรรลุธรรม หรือพูดอีกนัยหนึ่งคือเป็นสิ่งจำเป็นต่อการบรรลุธรรมตามนัยยะของนภาเดชะนั่นเอง

ความข้างต้นอาจดูเหมือนการกล่าวแก้โดยตรรกะ แต่หากดู*พุทธธรรม* (ฉบับปรับปรุงและขยายความ)ของพระธรรมปิฎกก็จะพบว่ามียุคตอนที่เดียวที่ท่านเน้นความสำคัญของศรัทธา ดังชี้ว่า “การขาดศรัทธา มีความสงสัย แคลงใจ ไม่เชื่อมั่น ...เป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาปัญญาและการก้าวหน้าไปสู่จุดหมาย” (น. 657) ยิ่งศรัทธาในพระรัตนตรัยซึ่งรวมอยู่ใน “ตลาคตโพธิ์ศรัทธา” (ความเชื่อมั่นในปัญญาตรัสรู้ของพระตลาคต) ด้วยแล้ว ท่านเห็นว่าเป็นพื้นฐานของหลักธรรมทั้งหมดในพุทธศาสนา และ “เป็นคุณสมบัติที่จำเป็นของอริยสาวก และของชาวพุทธทุก ๆ คน” (น.426)

อย่างไรก็ตามเนื่องจากศรัทธานั้นมีหลายชนิด จึงไม่อาจจะกล่าวรวม ๆ ว่าศรัทธาทุกชนิดเป็นสิ่งจำเป็นต่อการบรรลุธรรม ศรัทธาในตัวบุคคลเป็นศรัทธาชนิดหนึ่งซึ่งอาจไม่มาเกี่ยวข้องกับการบรรลุธรรมของบุคคลบางคนเลยก็ได้ ดังการตรัสรู้ของ

พระพุทธเจ้าเป็นตัวอย่างที่ชัดเจน พระธรรมปิฎกกล่าวในเรื่องนี้ว่า “อัจฉริยบุคคลบางคนสร้างเสริมปัญญาของตนได้โดยไม่ต้องอาศัยศรัทธาต่อผู้อื่น ท่านเหล่านั้นใช้แต่ความรู้จักคิดรู้จักมองสิ่งทั้งหลายตามสภาวะและตามเหตุปัจจัยที่เรียกว่าโยนิโสมนสิการอย่างเดียว แล้วก็พัฒนาปัญญาให้เจริญงอกงามขึ้นจนรู้เข้าใจทั่วถึงซึ่งสังขารม” (น. 615)

แต่สำหรับคนทั่วไปแล้วศรัทธาในตัวบุคคลเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนาปัญญา การบรรลุธรรมของบุคคลเช่นนี้จึงต้องเริ่มต้นจากศรัทธาหากนิยามของคำว่า “สิ่งจำเป็น” มีความหมายกว้างดังได้กล่าวไว้ในสามย่อหน้าที่แล้ว ก็ย่อมพูดได้อีกว่า ศรัทธาในตัวบุคคล เป็นสิ่งจำเป็นต่อการบรรลุธรรมของสามัญชน แต่เมื่อมาถึงตรงนี้ก็เกิดปัญหาขึ้นมาอีกว่า ในเมื่อสามัญชนต้องพึ่งพาอาศัยศรัทธาในตัวบุคคล ขณะที่อัจฉริยบุคคลไม่ต้องการ เราจะสรุปโดยส่วนเดียวได้หรือไม่ว่า ศรัทธาในตัวบุคคลเป็นสิ่งจำเป็นต่อการบรรลุธรรม? ควรหรือไม่ที่จะแยกแยะก่อนตอบโดยถามว่า การบรรลุธรรมของใคร?

ประเด็นต่อมาเป็นเรื่องคุณสมบัติของพระอรหันต์ นภาเดชะได้กล่าวแย้งความเห็นของพระธรรมปิฎกโดยชี้ว่าพระอรหันต์ยังมีศรัทธา การที่พระสารีบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ท่านมีความเลื่อมใสในพระพุทธองค์ นำเป็นเครื่องยืนยันว่าศรัทธายังมีอยู่ในพระอรหันต์ ดังนั้นก็น่าสรุปว่าความเห็นของพระธรรมปิฎกนั้นไม่ถูกต้อง และความคิดที่ว่าพระอรหันต์เป็นอัสสัทธะ (ผู้ไม่มีศรัทธา) ก็คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริงด้วยเช่นกัน

ถ้าพิจารณาข้อเขียนของพระธรรมปิฎกแล้ว จะเห็นว่าท่านพูดถึงความเป็นผู้ไม่มีศรัทธาของพระอรหันต์ในบริบทของการพัฒนาปัญญาซึ่งมีจุดหมาย

สูงสุดคือ การเข้าถึงสัจธรรมขั้นปรมาตม์ ศรัทธาที่กล่าวถึงจึงน่าจะหมายถึง ศรัทธาที่สัมพันธ์หรือนำไปสู่การเข้าถึงสัจธรรมโดยตรง ในเมื่อท่านได้ประจักษ์แจ้งในความจริงขั้นสูงสุดด้วยตัวท่านเองแล้ว พระอรหันต์ย่อมไม่มีความจำเป็นจะต้องเชื่อใครในเรื่องนั้นอีก แต่ศรัทธาในเรื่องอื่นย่อมมีอยู่อย่างไม่ต้องสงสัย รวมทั้งศรัทธาในตัวพระพุทธรองค์เอง¹ แต่ศรัทธาดังกล่าวไม่ได้เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติธรรมหรือช่วยให้ท่านเข้าถึงความวิมุติหลุดพ้นอีกต่อไป เพราะท่านได้เข้าถึงสภาวะนั้นแล้ว

อย่างไรก็ตาม ถ้าตีความอัสสัทธะของพระอรหันต์ โดยยกออกจากบริบทของการพัฒนาปัญญาเพื่อเข้าถึงความจริงขั้นสูงสุด ก็ชวนให้เข้าใจคลาดเคลื่อนไปได้ว่าพระอรหันต์ปราศจากซึ่งศรัทธาทิ้งปวง

แต่พร้อมกันนั้นก็มีความเข้าใจคลาดเคลื่อนที่สุดโด่งไปอีกทางหนึ่ง นั่นก็คือความเห็นที่พระอรหันต์เป็นผู้มีศรัทธาได้ทุกชนิด รวมทั้ง “การเชื่อศรัทธาที่ไม่มีเหตุผลประกอบ” ดังตัวอย่างที่นภาเดชยกมา “เช่นพระพุทธรองค์บอกเช่นนั้นจึงน่าเชื่อควรทำตามความเห็นนั้น เป็นต้น”

การศรัทธาโดยไม่มีเหตุผลประกอบนั้น ไม่อยู่ในวิสัยที่จะเป็นอาการของพระอรหันต์ได้ศรัทธาใดก็ตามที่ไม่มีเหตุผลประกอบ ก็เท่ากับว่ามีอารมณ์เป็นพื้นฐาน เช่น ศรัทธาเพราะรัก ชอบหรือถูกใจ (ฉันทาคติ) โดยมีคิดหา มานะ ทิฏฐิ เป็นที่ตั้ง

พระอรหันต์เป็นผู้ที่ไปพ้นจากการยึดถือตัวตนแล้ว ศรัทธาชนิดนี้ (ซึ่งขอเรียกว่า ความเชื่อที่มงาย) จึงไม่สามารถเข้ามาครอบงำได้

การเชื่อตามคำบอกของพระพุทธรองค์นั้น ไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นศรัทธาที่ไม่มีเหตุผลประกอบเสมอไป ถ้าบุคคลใดเชื่อพระพุทธรเจ้าเนื่องจากได้พิจารณาไตร่ตรองดีแล้วว่า พระองค์เป็นผู้มีปัญญา ประารถนาดีต่อผู้อื่น และถึงพร้อมด้วยกุศลธรรม ย่อมเรียกได้ว่าบุคคลนั้นศรัทธาอย่างมีเหตุผล ในวิม้งสกสูตร พระองค์ได้ตรัสสอนให้ภิกษุทั้งหลายพิจารณาตรวจสอบพระองค์เองในทุกด้าน หลังจากที่พระองค์แจกแจงแถมต่าง ๆ ที่ควรตรวจสอบพระองค์แล้ว ก็ตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ศรัทธาของบุคคลผู้ใดผู้หนึ่ง ฝงลงในตาคน เกิดเป็นเค้ามูล เป็นพื้นฐานที่ตั้ง โดยอาการเหล่านี้ โดยบทเหล่านี้ โดยพยัญชนะเหล่านี้ เรียกว่าศรัทธาที่มีเหตุผล”²

การมีศรัทธาในตัวบุคคลโดยผ่านการพิจารณาไตร่ตรองแล้ว จึงไม่ใช่ศรัทธาที่มงาย แม้ว่าเหตุผลที่ใช้ในการไตร่ตรองนั้นจะมีอยู่อย่างจำกัดก็ตาม หากไม่ได้เป็นไปด้วยอารมณ์อันสนองตัวตนเป็นที่ตั้ง ก็ได้ชื่อว่าศรัทธาที่มีเหตุผล (อาการวิศรัทธา) หรือศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา (ศรัทธาญาณสัมปยุต)

สิ่งที่ตรงข้ามกับศรัทธาที่มีเหตุผลได้แก่ศรัทธาที่มงาย และสิ่งที่ตรงข้ามกับศรัทธาญาณ

¹ คำอุทานของพระกุมารกัสสปะหลังบรรลุอรหันต์ผลยืนยันความข้อนี้ได้เป็นอย่างดี

นำอัสจรรยัจจิง พระพุทธรเจ้า นำอัสจรรยัจจิง พระธรรม นำอัสจรรยัจจิง พระคุณสมบัติของพระพุทธรเจ้า ซึ่งทั้งหมดนี้เป็นแหล่งที่พระสาวกได้อาศัยประพฤติพรหมจรรยัจจนทำให้รู้แจ้งซึ่งธรรม (บรรจบ บรรณรุจิ อลิติมหาสาวก กองทุนศึกษาพุทธสถาน 2537 น. 140)

² อ้างในพระราชาธรมณี พุทธธรรม (ฉบับปรับปรุงและขยายความ) 2529 น.159

สัมปยุตก็คือศรัทธาญาณวิปยุต แต่ดูเหมือนว่าภา
เดชจะเอาศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา หรือศรัทธา
ญาณสัมปยุตมาจับคู่เป็นชั่วคราวข้ามกับ “ปสาท
ศรัทธา” ปสาทะนั้นแปลว่าความเลื่อมใส การเอา
ใช้คู่กับศรัทธานั้น ไม่ได้ทำให้มีความหมายเพิ่มขึ้น
จากเดิม และก็ไม่ได้ทำให้ศรัทธานั้นกลายเป็นความ
งมงายได้เลย การที่พุทธศาสนามีอิทธิพลต่อสังคม
ไทยน้อยลงวัดไม่เป็นศูนย์กลางของชุมชนตั้งแต่ก่อน
สาเหตุอาจจะเป็นเพราะ “ปสาทศรัทธา” ของผู้คน
ลดลง แต่ถ้าสรุปว่าการที่ “ปสาทศรัทธา” ของคน
ไทยลดลงนั้นเป็นเพราะพุทธศาสนาปฏิเสธศรัทธา
ชนิดนี้ ก็แสดงว่ายังมีความเข้าใจสับสนในเรื่อง
ศรัทธาในทัศนะของพุทธศาสนา

พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธศรัทธापสาทใน
“บุคคล คำสอน หรือองค์กร” อีกทั้งเหตุผลที่รอง
รับศรัทธาอันพึงประสงค์ตามทัศนะของพุทธธรรมนั้น
ก็มีได้หมายถึง เหตุผลในเชิงนามธรรม ที่ไม่
เกี่ยวข้องกับสัมพันธ์อันใดกับพฤติกรรมของบุคคล
การเลื่อมใสในสิ่งดังกล่าวเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการ
ดำรงชีวิตที่ติงามของชาวพุทธ ด้วยเหตุนี้เอง
พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่าถ้า “ภิกษุเคลือบแคลงไม่ปลงใจ
ไม่เลื่อมใสแนบสนิทธิในพระศาสดา ...ในธรรม ...ใน
สงฆ์ ...เชื่อว่ามืดอนใจ ซึ่งยังสลัดทิ้งไม่ได้” และ
“ภิกษุผู้นั้นจักถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ในธรรม
วินัยนี้ ย่อมเป็นสิ่งที่เป็นไปได้”³

บุคคล (เช่นพระศาสดา) คำสอน (เช่นพระ
ธรรม) หรือองค์กร (เช่นพระสงฆ์) สามารถเป็น
ปัจจัยนำไปสู่ความเจริญงอกงามได้ พุทธศาสน
ยอมรับความจริงข้อนี้ แต่เพื่อเป็นหลักประกันว่า

ปัจจัยเหล่านี้จะไม่นำไปสู่ความเสื่อม การใช้ปัญญา
ไตร่ตรองก่อนจะวางใจแนบสนิทธิจึงเป็นสิ่งจำเป็น
ถ้าทำได้เช่นนั้น “ปสาทศรัทธา” ก็จะกลายเป็นอัน
หนึ่งอันเดียวกับศรัทธาญาณ สัมปยุตหรือศรัทธาที่
ประกอบด้วยปัญญา พร้อมกันนั้นก็พึงทำความเข้าใจด้วยว่าแม้ว่าศรัทธาญาณสัมปยุตจะมีปัญญา
เป็นองค์ประกอบ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ศรัทธา
ชนิดนี้จะเป็นเรื่องของ “สมอง” ล้วน ๆ หรือมีแต่
มิติทางด้านเหตุผลอย่างเดียว ขึ้นชื่อว่าศรัทธาแล้ว
ไม่ว่าเป็นศรัทธาชนิดใดก็ต้องมีผลต่ออารมณ์ความรู้สึก
โดยเฉพาะการเป็นปัจจัยให้เกิดปีติ ความชื่นบาน
ผ่องใส และความสงบเยือกเย็น (ปัสสัทธิ) ซึ่งเป็น
อาการเดียวกับความเลื่อมใสหรือปสาทะนั้นเอง

อย่างไรก็ตามถึงที่สุดแล้วพุทธศาสนาก็
ตระหนักว่าศรัทธานั้นมีข้อจำกัด ถ้าพึ่งตัวศรัทธา
เองไม่ว่าจะเป็นศรัทธาชนิดใดก็ไม่สามารถทำให้ถึง
ที่สุดแห่งทุกข์ เป็นอิสระสมบูรณ์ได้ แต่นั่นก็ไม่ได้
หมายความว่าพุทธศาสนาปฏิเสธศรัทธาอยู่ดี

³อ้างแล้ว น.657